

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۰۶/۲۰

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۲/۱۱/۲۶

هوشمند علیزاده^۱، کیومرث ایراندوست^۲، لیلیا خسروانیان^۳، روح‌الله تولایی^۴

بررسی سرمایه اجتماعی در سه لایه فضایی شهر سنندج؛ سکونتگاه‌های غیررسمی، بافت مرکزی و بافت برنامه‌ریزی شده^۵

چکیده

سرمایه اجتماعی مفهوم تقریباً جدیدی است که امروزه اهمیت آن در زمینه عملکرد مطلوب جوامع در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و محلی مورد توجه واقع شده است. در تعریفی جامع می‌توان سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها و ارزش‌هایی دانست که مایه آسان شدن همکاری درون‌گروهی و برون‌گروهی شهروندان برای دستیابی به منافع متقابل و رسیدن به هدف‌های مشترک به شیوه‌ای موفقیت‌آمیزتر می‌شود. با توجه به بعد مکانی سرمایه اجتماعی، این پژوهش بر آن است که با نگاهی خردنگر در سطح محلات میزان سرمایه اجتماعی را در سه لایه فضایی شهر سنندج مورد بررسی قرار دهد تا وجود یا فقدان سرمایه اجتماعی و میزان برخورداری از آن و دلایل این امر را با تکیه به روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) مورد شناسایی قرار دهد. از این طریق می‌توان ضعف‌ها، توانایی‌ها، امکانات و محدودیت‌ها را شناسایی کرد و نتایج را به‌عنوان بستری برای عمل متولیان شهر فراهم آورد. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد بین محلات شهری از نظر میزان برخورداری از سرمایه اجتماعی تفاوت‌های معنی‌داری به لحاظ موقعیت و ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی وجود دارد. در این زمینه، محله عباس‌آباد با وزن نسبی ۰،۴۷۴ و محله قطارچیان با وزن نسبی ۰،۲۹۴ و محله مبارک‌آباد با وزن نسبی ۰،۲۳۲ به‌ترتیب بیشترین تا کمترین میزان از سرمایه اجتماعی را دارا بوده‌اند.

کلیدواژه‌ها: سرمایه اجتماعی، لایه‌های فضایی، تحلیل سلسله‌مراتبی، واحدهای همسایگی، شبکه‌های اجتماعی، اعتماد.

^۱ دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، استان کردستان، شهر سنندج (نویسنده مسئول)

E-mail: h.alizadeh@uok.ac.ir

^۲ استادیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، استان کردستان، شهر سنندج

E-mail: k.irandoost@uok.ac.ir

^۳ کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه کردستان، استان کردستان، شهر سنندج

E-mail: Likhosravanian@yahoo.com

^۴ کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه کردستان، استان کردستان، شهر سنندج

E-mail: tavallaei.1986@gmail.com

^۵ این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با همین عنوان در دانشگاه کردستان است.

مقدمه

سرمایه اجتماعی مفهومی تقریباً جدیدی است که امروزه اهمیت آن در زمینه عملکرد مطلوب جوامع در سطوح مختلف ملی، منطقه‌ای و محلی مورد توجه واقع شده است. رسالت اصلی این مفهوم را می‌توان در دو کلمه «اهمیت روابط» خلاصه کرد. مردم به واسطه برقراری ارتباط با دیگران و تداوم آن در طول زمان، قادر هستند با همدیگر و به منظور دستیابی به اهداف خود تشریک مساعی نمایند؛ اهدافی که به تنهایی قابل حصول نبوده یا اینکه با مشکلات و مشقت‌های زیادی به دست می‌آید. مردم معمولاً از طریق مجموعه‌ای از شبکه‌ها به همدیگر مرتبط شده و در چارچوب این شبکه‌ها ارزش‌های مشترک را با دیگران سهیم می‌شوند. از این نظر، این شبکه‌ها منابع حقیقی و بالقوه جوامع را شکل داده و می‌توان آنها را به عنوان سرمایه جامعه به حساب آورد (Lin, 2002). بدین ترتیب، سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان توانایی مردم برای همکاری با همدیگر برای دستیابی به اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌ها تعریف نمود (Coleman, 1988)؛ و در مفهومی جامع‌تر، سرمایه اجتماعی را می‌توان مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها و ارزش‌هایی دانست که مایه آسان‌شدن همکاری درون‌گروهی و برون‌گروهی شهروندان برای دستیابی به منافع متقابل و رسیدن به هدف‌های مشترک به شیوه‌ای موفقیت‌آمیزتر می‌شود (تاج‌بخش، ۱۳۸۴). در واقع «سرمایه اجتماعی شبکه‌ها، هنجارها و ارزش‌هایی است که به اعضای واحد اجتماعی (گروه، محله، اجتماع، سازمان، جامعه) امکان می‌دهد در گونه‌ای اقدام جمعی مشارکت کنند که برآیند آن دستیابی به منافع متقابل است» (ریاحی، ۱۳۹۰، ۲۰۱). در حقیقت سرمایه اجتماعی زنجیری است که جامعه را به یکدیگر مرتبط کرده و بدون آن رشد اقتصادی مسیر نخواهد شد و جامعه از هم فرو خواهد پاشید (Fukuyama, 2001). با توجه به این تعریف، می‌توان نقش سرمایه اجتماعی را به عنوان منبعی بالقوه در بهینه‌سازی عملکرد دولت و ملت به حساب آورد (Putnam & Leonardi, 1993).

همچنان‌که فعالیت‌های انسان گرایش دارند که در مکان تمرکز کنند، نتایج این فعالیت‌ها از جمله محیط ساخته‌شده (سرمایه واقعی)، پول (سرمایه مالی) و مردم/نیروی کار (سرمایه انسانی) نیز چنین خصلتی را دارا هستند. شبکه‌ها در چنین انباشتی و بین آنها و به منظور توزیع، معاوضه و استفاده از سرمایه واقعی، مالی و انسانی ایجاد می‌شوند. بخش مهمی از این شبکه‌ها ماهیتاً سرمایه واقعی هستند (جاده‌ها، پل‌ها، خطوط انتقال نیرو و غیره). شبکه‌های انسانی که در ذات خود غیرمادی و عینی هستند، از شبکه‌های کالبدی مورد نظر استفاده می‌کنند. هرچه شبکه‌های غیرمادی در چارچوب شبکه‌های مادی مترکم‌تر و نزدیک‌تر به هم قرار داشته باشند، از هزینه تعامل اجتماعی بیشتر کاسته شده و روابط آسان‌تر شکل می‌گیرد، چون این شبکه‌های مادی مترکم روابط مداوم را پایدار می‌کند. این بدان معنی است که سرمایه اجتماعی واجد بعد مکانی است. به همین خاطر، اگر قواعد و ارزش‌ها (به عنوان اجزای اصلی سرمایه اجتماعی) به واسطه روابط اجتماعی توسعه و پایدار شده، آنها نیز به میزان روابط اجتماعی واجد بعد مکانی هستند (Rutten, et al. 2010). این واژه برای نخستین بار در ادبیات شهرسازی در اوایل دهه ۶۰ میلادی توسط خانم جین جیکوب^۱ در کتاب مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی وارد ادبیات شهرسازی گردید (عارفی، ۱۳۸۰). جین جیکوب سرمایه اجتماعی را شبکه‌های اجتماعی فشرده‌ای می‌داند که در محدوده‌های قدیمی شهری در ارتباط با حفظ نظافت، جلوگیری از جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات در مورد بهبود کیفیت زندگی در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروی انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (Jacobs, 1961).

در چارچوب روابط، بسته به نوع روابط و تعامل اجتماعی ممکن است اشکال مختلفی از سرمایه اجتماعی وجود داشته باشد. این موضوع به نوبه خود ممکن است ابعاد مکانی متفاوتی از سرمایه اجتماعی را دربرداشته باشد. در این زمینه، چون سرمایه اجتماعی می‌تواند با توجه به مفهوم محله و به دلیل مشترکات، علایق و روابط چهره‌به‌چهره ساکنان آن، نمود بیشتری داشته باشد (تقوایی و صفراآبادی، ۱۳۹۱)، پژوهش حاضر بر آن است تا با نگاهی خردنگر در سطح محلات میزان سرمایه اجتماعی را در سه لایه فضایی شهر مورد بررسی قرار دهد تا وجود یا فقدان برخوردارگی از سرمایه اجتماعی، میزان و همچنین دلایل آن را به روش مقایسه‌ای مورد شناسایی قرار دهد. از این طریق می‌توان ضعف‌ها، توانایی‌ها، امکانات و محدودیت‌ها را شناسایی کرد و نتایج را به‌عنوان بستری برای عمل متولیان شهر فراهم آورد. در این زمینه سؤالات زیر مورد نظر این پژوهش هست:

۱. آیا در سه لایه فضایی شهر (سکونتگاه‌های غیررسمی، بافت مرکزی/قدیم و بافت برنامه‌ریزی‌شده) تفاوتی از لحاظ میزان برخوردارگی از سرمایه اجتماعی وجود دارد؟
۲. در صورت وجود تفاوت در میزان برخوردارگی، شدت و ضعف آن به چه عواملی بستگی دارد؟
۳. نتایج مطالعه چه راهکارهایی را برای متولیان شهر جهت برنامه‌ریزی و ساماندهی شهر مورد مطالعه و بهبود زندگی شهروندی به‌همراه دارد.

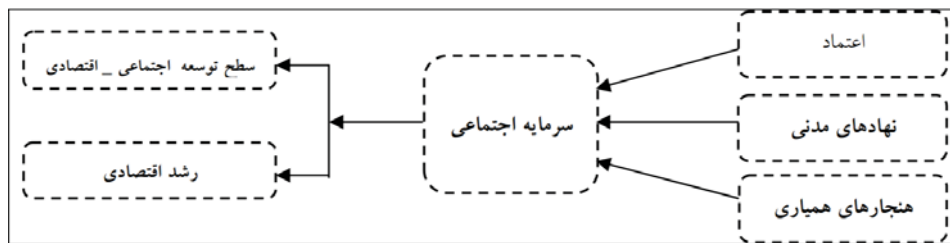
پیشینه تحقیق و مفاهیم نظری

بدان صورت مشخص نیست که برای اولین بار چه کسی عبارت سرمایه اجتماعی را به‌کار برد، اما به استناد مطالعه پوتنام می‌توان شروع به‌کارگیری آن را به لیدا جی هانی فان^۲ نسبت داد. هانی فان در مطالعه خود به همکاری همسایگان در نظارت بر امورات مدرسه اشاره می‌کند و در این زمینه سرمایه اجتماعی را به‌عنوان دارایی محسوس قابل توجه در زندگی روزانه مردم به‌حساب می‌آورد (Farr, 2004). بعدها این مفهوم توسط کسانی دیگری همچون جان سیلی^۳ و دیگران در زمینه عضویت در انجمن‌ها و کلوپ‌ها و همکاری بین آنها که همچون سرمایه‌های بهادار ملموس تضمین‌کننده پیشرفت شغلی و قابل بازگشت به افراد ایفای نقش می‌کند، به‌کار برده می‌شود (See-ley et al. 1956). در سال ۱۹۶۱، همان‌گونه که اشاره شده، جین جیکوب این عبارت را در ادبیات شهرسازی ابداع نمود. در سال ۱۹۷۷ لوری^۴ در کتاب اقلیت‌های زنان و تمایزات شغلی، در فصلی از این کتاب در نقد رویکرد محدود و ناقص سرمایه انسانی در تئوری اقتصاد نئوکلاسیک، عبارت سرمایه اجتماعی را به‌کار می‌برد (Loury, 1977). در ادامه، توسعه سرمایه اجتماعی را می‌توان در رویکردهای جامعه‌شناس فرانسوی و آمریکایی پیر بوردیو^۵ (تأثیر سرمایه اجتماعی در توسعه جامعه) در سال ۱۹۸۵ و جیمز کلنن^۶ در سال ۱۹۸۸ و رابرت پوتنام^۷ در سال ۱۹۹۳ جستجو کرد. بوردیو سرمایه اجتماعی را با نگاهی اقتصادی، منبعی تسهیل‌کننده برای دسترسی به خدمات گروهی می‌داند. در حالی که کلنن با نگاهی انسانی آن را از خصوصیات ساختارهای اجتماعی دانسته که کنشگران را برای دستیابی به مقاصدشان کمک می‌کند. در این میان، رویکرد پوتنام در توسعه سرمایه اجتماعی قابل توجه بوده و بیشترین ارجاعات در ادبیات موضوع نیز به آن شده است. از نظر پوتنام، سرمایه اجتماعی در برگیرنده خصلت‌های جامعه از نظر ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی، هنجارها و اعتماد متقابل ناشی از آنها است که می‌توانند کارآیی جامعه را از طریق عمل هماهنگ شده بهبود ببخشند. از نظر ایشان، در جایی که اعتماد^۸ و شبکه‌های اجتماعی^۹

اشاعه پیدا می‌کند، افراد، شرکت‌ها، همسایگی‌ها و حتی دولت نیز منتفع شده و پیشرفت پیدا می‌کنند (Putnam, 2000). به همین خاطر فوکویاما^{۱۰} سرمایه اجتماعی را به‌عنوان توانایی وجود حس همکاری بین افراد و گروه‌ها به‌منظور دستیابی به اهداف مشترک می‌بیند (Fukuyama, 1995). چنین شناختی از سرمایه اجتماعی بخش کلیدی توسعه اقتصادی جوامع، مناطق و کشورها به حساب می‌آید. با چنین دیدگاهی، سرمایه اجتماعی عبارت است از:

۱. هنجارهای تعمیم‌یافته مربوط به اعتماد و کمک متقابل بین اعضای اجتماع محلی (ارزش‌ها/ اعتماد)؛
۲. شبکه‌های اجتماعی که زمینه‌ساز ایجاد همکاری و نزدیکی مردم هستند و (نهادهای مردمی)؛
۳. نتایج حاصل از همکاری نزدیک مردم به‌واسطه هدف/اهداف هماهنگ شده (هنجارهای همیاری).

این سه وابستگی و ارتباط متقابل و محکمی با سرمایه فیزیکی، اقتصادی و انسانی دارند که به تسریع توسعه اقتصادی، فرهنگی و اطلاعاتی و رشد و بالندگی جامعه یاری می‌رسانند و موجب ایجاد حس همکاری و همیاری و مشارکت میان اعضای جامعه می‌شوند (موسوی و دیگران، ۱۳۹۱، ۱۱۲). چنین رویکردی عملاً بعد مثبت سرمایه اجتماعی را می‌رساند. با این وجود، در چندین تحقیق به نقش سرمایه اجتماعی در محرومیت افرادی که از اجتماع محلی متفاوت هستند، اشاره می‌شود (Portes and Landolt, 1996; Gargiulo and Benassi, 1997).

شکل ۱. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

منبع: موسوی و دیگران، ۱۳۹۱، ۱۱۲

با تحول مفهوم سرمایه اجتماعی، به‌منظور تبیین نحوه عملکرد آن سه بعد مفهوم‌سازی شده است:

- سرمایه اجتماعی درون‌گروهی همگن^{۱۱} که بیشتر به پیوندهای همگن اجتماعی قوی مبتنی بر پیوندهای خانوادگی، همسایگی و دوستان نزدیک مربوط می‌شود. در چارچوب محلات، این مفهوم با ارزش‌های مشترک و شبکه‌های اجتماعی درون محله‌ای ارتباط پیدا می‌کند. همان‌طور که اشاره شد، بعد منفی چنین پیوندهایی در سطح محلات محرومیت حضور کسانی را دربردارد که از ارزش‌های متفاوتی نسبت به جامعه اصلی برخوردار هستند.
- سرمایه اجتماعی برون‌گروهی غیرهمگن^{۱۲} (ارتباط‌دهنده) که بر روابط اجتماعی ضعیف میان افراد جامعه مبتنی است که در آن افراد به‌صورت افقی در چارچوب روابط اجتماعی باز و داوطلبانه با همدیگر ارتباط پیدا می‌کنند (قاسمی و دیگران، ۱۳۸۹). مشارکت در چنین گروه‌هایی، شبکه‌هایی از آشنایی را ایجاد می‌کند که به‌نوبه خود منجر به دسترسی به منابع وسیع‌تر و پویایی بیشتر می‌شود. در چارچوب محلات، این مفهوم با حضور فعال سازمان‌های غیردولتی ارتباط پیدا می‌کند. در این زمینه، فرض بر این است که چنین سازمان‌هایی بستری را برای ایجاد اعتماد و روابط میان افراد مختلف ایجاد می‌کنند.

• بر اساس نظر وولکاک و سویتسر (Woolcock and Sweetser, 2002)، گونه‌ای دیگر از سرمایه اجتماعی برون‌گروهی، سرمایه اجتماعی پیوند دهنده^{۱۲} است که ارتباط عمودی گروه‌ها و مردم را با قدرت دربرمی‌گیرد. این نوع سرمایه اجتماعی با تحول محلات از نظر روابطی که با سطوح بالاتر برقرار می‌کنند، ارتباط پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، این نوع سرمایه اجتماعی آن دسته از روابطی است که مردمان را با وجود تفاوت‌ها در پایگاه و قدرتشان در یک سطح عمودی (سلسله‌مراتب اجتماعی) به یکدیگر پیوند می‌دهد، رابطه شهردار با شهروندان عادی از این نوع است (ریاحی، ۱۳۹۰).

با توجه به این سه سطح، ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی مشخصی را می‌توان به سطح بالای سرمایه اجتماعی نسبت داد. این ویژگی‌ها را می‌توان در سه بخش زیر مورد توجه قرار داد (Hum- phreys and Dineen, 2007):

۱. ویژگی‌های اجتماعی شامل وجود تحصیلات عالی، گروه‌های اجتماعی میانسال و مسن، درصد بالای اشتغال، طبقات اجتماعی مرفه، ساختار سنتی خانواده متشکل از پدر و مادر و ثبات خانوادگی است. در این زمینه، جوامع برابر و اجتماع‌هایی همگن معمولاً از سطح بالای سرمایه اجتماعی برخوردار هستند.
۲. در سطح محلات شهری، عواملی همچون تنوع عملکردی بیشتر از نظر اختلاط کاربری‌های مسکونی، خرده‌فروشی، اداری و تسهیلات اجتماعی، میزان جابه‌جایی کمتر، نرخ بالای مالکیت مسکن، منجر به ایجاد حس تعلق به مکان شده و بنابراین آنها را می‌توان به وجود سرمایه اجتماعی بالا نسبت داد.
۳. ساختار دولت‌های غیرمتمرکز و فرآیندهایی که منجر به مشارکت بیشتر مردم در تصمیم‌گیری‌ها می‌شود، پویایی و تحرک بیشتر سرمایه اجتماعی محلی را به همراه دارد. مشارکت داوطلبانه در انجمن‌های خودجوش به‌عنوان سازوکار کلیدی ایجاد و شاخص حضور سرمایه اجتماعی شناخته می‌شود. ابعاد دیگری از مشارکت در جامعه مدنی همچون رأی دادن در انتخابات، بسیج مردم به‌منظور انعکاس خواسته‌ها و مشکلات مشترک خود مرتبط با خدمات عمومی در سطح محلات به‌عنوان شاخص‌های دیگر سرمایه اجتماعی شناخته می‌شوند.

روش تحقیق

این پژوهش با روشی توصیفی-تحلیلی انجام گرفته و با گردآوری اطلاعات میدانی شاخص‌های سرمایه اجتماعی مقایسه و با تکنیک AHP ارزیابی شده است.

گردآوری اطلاعات

راهبرد اولیه تحقیق کمی است که در آن سه محله در شهر سنندج به‌عنوان سه لایه متفاوت فضایی شهر (بافت مرکزی/قدیم، بافت خودرو/اسکان غیررسمی و برنامه‌ریزی شده) از طریق پیمایش میدانی با استفاده از پرسش‌نامه طراحی شده در تابستان ۱۳۹۱ بررسی شده است. علاوه بر پیمایش میدانی، داده‌های ثانویه نیز به‌منظور تشریح ویژگی‌های مکانی-اجتماعی محلات استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق ساکنان محلات عباس‌آباد (اسکان غیررسمی)، محله قطارچیان (مرکزی/قدیم شهر) و محله مبارک‌آباد (برنامه‌ریزی شده) هستند که از هر کدام از این محلات ۵۰ خانوار به روش تصادفی مبنای نمونه آماری مورد بررسی بوده و نحوه تکمیل پرسش‌نامه

به صورت مراجعه مستقیم به شیوه مصاحبه رو در رو بوده است. به طور اتفاقی، ۶۸ درصد پاسخ دهندگان را زنان و ۳۲ درصد آنان را مردان تشکیل داده اند.

سنجش سرمایه اجتماعی

شاخص‌های سرمایه اجتماعی از مبانی نظری موضوع و شرایط محلات مورد مطالعه استخراج شده است. شاخص‌های استخراج شده به منظور سنجش میزان سه بعد سرمایه اجتماعی درون‌گروهی همگن، برون‌گروهی غیرهمگن (ارتباط‌دهنده) و برون‌گروهی پیوند دهنده در محلات مورد مطالعه تبیین شده است. در این زمینه، ماتریس زیر نوع شاخص‌ها و ارتباط آنها را با ابعاد سرمایه اجتماعی مشخص می‌کند.

جدول ۱. روش سنجش سرمایه اجتماعی

ابعاد سرمایه اجتماعی	عناصر سرمایه اجتماعی	درون‌گروهی همگن	برون‌گروهی غیرهمگن ارتباط دهنده	برون‌گروهی پیوند دهنده
ارزش‌ها	- اعتماد اجتماعی - عمل متقابل - پیوستگی اجتماعی	- اعتماد اجتماعی - عمل متقابل - پیوستگی اجتماعی	- اعتماد به مسئولین نهادهای محلی - اعتماد به سازمان‌های محلی	- اعتماد به نهادهای محلی - حکمروایی محلی - اثربخشی اجتماع محلی
شبکه‌ها	- شناخت همسایه‌ها - تراکم شبکه‌ها (خانواده، دوستان و همسایه‌ها) - تعامل (ارتباط از طریق بازدید، تلفن و ملاقات)	- شناخت همسایه‌ها - تراکم شبکه‌ها (خانواده، دوستان و همسایه‌ها) - تعامل (ارتباط از طریق بازدید، تلفن و ملاقات)	- شرکت در سازمان‌های خصوصی غیرانتفاعی (به صورت غیرفعال) - شرکت در سازمان‌های خصوصی غیرانتفاعی (به صورت فعال)	- آگاهی از سازمان‌های پیوند دهنده سرمایه اجتماعی - مشارکت در سازمان‌های پیوند دهنده سرمایه اجتماعی
هنجارهای همیاری	- پذیرش و انجام درخواست همسایگان - حمایت اجتماعی به موقع نیاز	- پذیرش و انجام درخواست همسایگان - حمایت اجتماعی به موقع نیاز	- میزان علاقه و تمایل به جنبه مدنی جامعه (روزنامه‌ها، شنیدن اخبار) - فعالیت مدنی (رأی دادن و طرح مشکلات همسایگان)	- علاقه مدنی - فعالیت مدنی

منبع: Humphreys and Dineen, 2007

اطلاعات مرتبط با ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی مردم (همچون، سطح تحصیلات، مدت سکونت) و سایر عوامل نظیر میزان استفاده از امکانات و خدمات محله که تأثیر زیادی بر میزان سرمایه اجتماعی و نتایج مرتبط با آن دارند همانند احساس امنیت در محله، نوع و میزان مسایل و مشکلات محله، کیفیت زندگی در محله، نیز جمع‌آوری شده است. این اطلاعات عملاً امکان ارزیابی کیفیت شرایط و کیفیت زندگی را از منظر ساکنان فراهم آورده و چارچوبی را برای ارزیابی سرمایه اجتماعی ایجاد می‌کند. در این زمینه می‌توان به عواملی همچون موقعیت محله، تراکم استفاده از زیرساخت‌های اجتماع محلی، تراکم استفاده از زیرساخت‌های اقتصادی و خدمات مصرفی و حس تعلق و وابستگی به محله که به عنوان شرایط تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی

به حساب می‌آیند، اشاره کرد. برآیند شرایط تأثیرگذار را می‌توان در چارچوب تأثیرات سرمایه اجتماعی از نظر رضایت ساکنان از محله، کیفیت خدمات محلی، میزان مشکلات محله و امنیت شخصی در محله مورد توجه قرار داد.

مدل AHP^{۱۴}

به منظور تحلیل داده‌های برداشت شده وضع موجود منتج از پرسش‌نامه‌های طراحی شده، معیارها و زیرمعیارهای تعیین شده در مدل AHP پیاده‌سازی شد و مورد ارزیابی چندمعیاره قرار گرفت. مدل AHP یا فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی روشی است منعطف، قوی و ساده که برای تصمیم‌گیری در شرایطی که معیارهای تصمیم‌گیری متضاد، انتخاب بین گزینه‌ها را با مشکل مواجه می‌سازد، استفاده می‌شود. این روش ابتدا در سال ۱۹۸۰ توسط توماس ال ساعتی پیشنهاد گردید و تاکنون کاربردهای متعددی در علوم مختلف داشته است (فاضل‌نیا و دیگران، ۱۳۸۹، ۵). این روش یکی از جامع‌ترین سیستم‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه است. در مدل AHP با ایجاد یک ماتریس به مقایسه دو به دو معیارها پرداخته می‌شود و از این نظر دارای دو خصوصیت مهم است، یکی در نظر گرفتن معیارهای کمی و کیفی متعدد در حل مسئله و دیگری قابلیت تجزیه و تحلیل مسایل پیچیده از طریق سلسله‌مراتب فاکتورها (علایی طالقانی و دیگران، ۱۳۹۰، ۵۴). روش فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) با توجه به سادگی، انعطاف‌پذیری، به‌کارگیری معیارهای کیفی و کمی به‌طور هم‌زمان و نیز قابلیت بررسی سازگاری در قضاوت‌ها می‌تواند در بررسی موضوعات مربوط به برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای کاربرد مطلوبی داشته باشد (بابایی‌اقدم و دیگران، ۱۳۹۰، ۱۸۴).

در مدل AHP برای هر یک از زیرمعیارها ماتریس هندسی تشکیل می‌شود. بدین صورت که در این روش یک مقیاس اساسی با مقادیری از ۱ تا ۹ برای تعیین میزان اولویت‌های نسبی دو معیار به‌کار می‌رود. ابتدا فرض می‌کنیم که ماتریس مقایسه دوطرفه باشد، یعنی اگر معیار A دو برابر معیار B ارجحیت داشته باشد، معیار B به اندازه نصف معیار A ارجح است؛ بنابراین اگر معیار A به امتیازی برابر ۲ نسبت به B برسد، معیار B در مقایسه با A ارزشی معادل ۰.۵ خواهد گرفت. این منطق برای کلیه گوش‌های سمت چپ ماتریس مقایسه‌های دوتایی به‌کار گرفته می‌شود. در هر ماتریس مقیاس هر معیار با خودش امتیاز ۱ را منجر می‌شود که ارجحیت معادل نام دارد. بنابراین عدد ۱ در قطر اصلی ماتریس منظور می‌شود. بدین ترتیب ماتریس هندسی تکمیل خواهد شد (محمود زاده، ۱۳۸۹، ۹۲).

فرآیند تحلیل سلسله‌مراتبی را می‌توان در مراحل اصلی شامل تشکیل درخت سلسله‌مراتبی، مقایسه زوجی جایگزین‌ها و معیارهای تحقیق، عملیات محاسبه داده‌ها و تعیین نرخ ناسازگاری دانست. در این پژوهش نرخ سازگاری با استناد به جدول شاخص تصادفی پروفیسور هاکر و ساعتی و شاخص سازگاری محاسبه شده است. بر مبنای مدل AHP داده‌های جمع‌آوری شده از طریق پرسش‌نامه و برداشت‌های میدانی به‌صورت زوجی با هم مقایسه و تجزیه و تحلیل شده‌اند که در قسمت بحث و یافته‌ها نتایج این بخش به تفصیل ارائه شده است.

یافته‌های تحقیق

شناخت محدوده مطالعاتی

به‌منظور شناخت اولیه محدوده مطالعاتی که دربرگیرنده سه لایه فضایی شهر در چارچوب سه

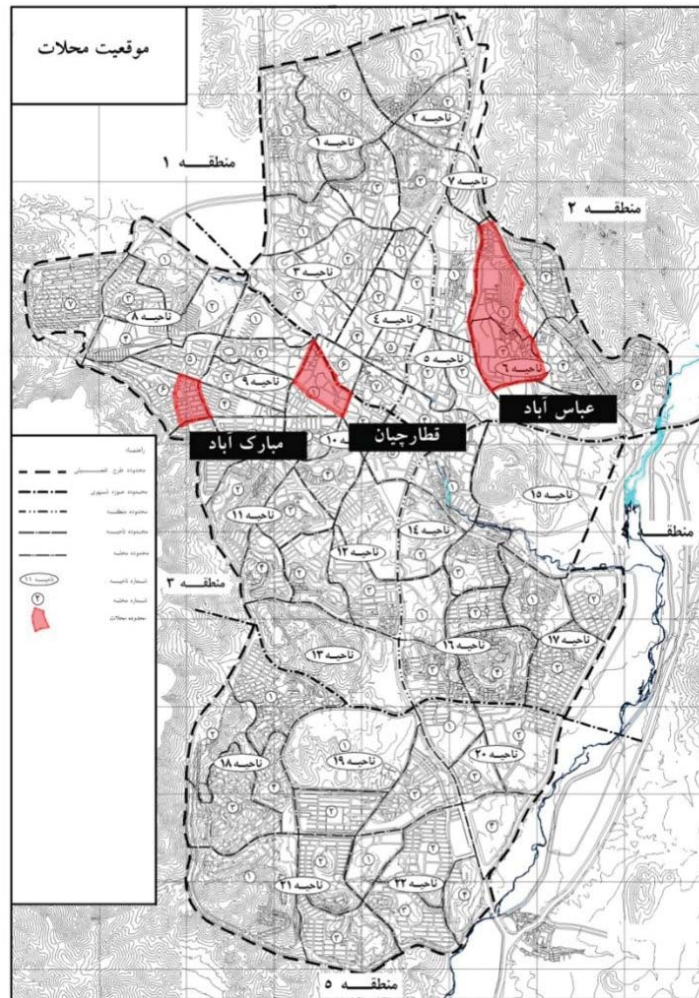
محله متمایز از هم برای سنجش سرمایه اجتماعی است، ویژگی‌های هر کدام در زمینه‌های مختلف کالبدی، اقتصادی و اجتماعی در جدول ۲ جمع‌بندی شده است.

جدول ۲. ویژگی‌های محلات مورد مطالعه

محله	ویژگی‌های کالبدی	ویژگی‌های اقتصادی	ویژگی‌های اجتماعی
<p>مبارک‌آباد</p> <p>جمعیت: ۴۰۴۱ نفر</p> <p>جامعه آماری: ۵۰ خانوار</p> <p>مساحت: ۳۰/۲ هکتار</p> <p>موقعیت: جنوب غربی، هم‌جوار با کوه آبیذر</p> 	<p>بافت برنامه‌ریزی شده دارای خیابان‌های موازی و عریض ولی در برخی موارد با شیب نامناسب است.</p> <p>فضای سبز این محله به نسبت مناسب است و به دلیل نزدیکی به ارتفاعات آبیذر لحاظ دید و منظر مناسبی دارد</p> <p>آب و هوای آن نیز نسبت به سایر محلات مناسب‌تر است.</p>	<p>اکثر مردم در این محله درآمد بالایی دارند و در زمره قشر مرفه محسوب می‌شوند.</p> <p>قیمت زمین نیز در این محله بسیار بالا است</p>	<p>جمعیت جوان زیادی دارد و ساکنان آن اغلب تحصیل کرده هستند. ارتباط با دنیای مدرن از طریق اینترنت و روزنامه در میان آنان بیشتر است از طرفی دامنه روابطشان با همسایگان کمتر است و همین موضوع تأثیر زیادی در سرمایه اجتماعی برون‌گروهی این محله داشته است</p>
<p>قطارچیان</p> <p>جمعیت: ۸۹۱۶ نفر</p> <p>جامعه آماری: ۵۰ خانوار</p> <p>مساحت: ۴۰/۴ هکتار</p> <p>موقعیت: مرکز شهر، هم‌جوار با خیابان کشاورز (وکیل) و بلوار کردستان</p> 	<p>دارای بافت فشرده و قدیمی در مرکز شهر با معابر کم‌عرض و در نتیجه مشکلات ترافیکی و آلودگی بصری و صوتی دارد.</p> <p>از لحاظ خدمات آموزشی در سطح مناسبی قرار دارد گرچه کمبود فضای سبز در آن احساس می‌شود به گونه‌ای که درصد تحقق‌پذیری آن با طرح‌های پیشنهادی ۱,۴٪ بوده است</p>	<p>درآمد مردم در این محله متوسط رو به پایین است و می‌توان گفت وضع اقتصادی مناسبی ندارند اما به دلیل واقع شدن این محله در مرکز شهر قیمت زمین در آن بالاست. در طول سالیان ساکنان بومی اغلب محله را ترک کرده و اکنون بخش عمده‌ای از ساکنان آن اجاره‌نشین هستند.</p>	<p>به دلیل قدیمی بودن بافت، ساکنان آن را ترکیبی از جمعیت جوان و سالمند تشکیل می‌دهد.</p> <p>سطح تحصیلات ساکنان عمدتاً در حد متوسط است و ارتباطات آنان با دنیای امروز از طریق اخبار و رسانه‌ها و همسایگان است.</p>
<p>عباس‌آباد</p> <p>جمعیت: ۵۶۰۸۳</p> <p>جامعه آماری: ۵۰ خانوار</p> <p>مساحت: ۹۶ هکتار</p> <p>موقعیت: شمال، در امتداد ارتفاعات کُچکه رُش (سنگ سیاه)</p> 	<p>بافت این محله فشرده و بدون برنامه‌ریزی است، در حاشیه شهر قرار دارد و در زمره سکونتگاه‌های غیررسمی است که از حداقل امکانات شهری برخوردار است و به همین دلایل سیما و منظر آشفته‌ای دارد.</p>	<p>درآمد ساکنان این محله بسیار پایین است و اکثر ساکنان آن به دلیل قیمت پایین مسکن و با امید به داشتن آینده بهتر در حومه شهر، در آن ساکن شده‌اند.</p>	<p>اغلب ساکنان این محله بی‌سواد هستند و قسمت اعظم ارتباطاتشان با بیرون بر پایه روابط همسایگی است.</p> <p>از این رو به دلیل اینکه وقت زیادی را در محله می‌گذرانند، سرمایه اجتماعی درون‌گروهی آنان تقویت می‌گردد.</p>

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰

شکل ۲. موقعیت محلات

منبع: مهندسان مشاور تدبیر شهر، ۱۳۸۴

ارزش‌ها

بر طبق نتایج پرسش‌نامه، محله عباس‌آباد به‌عنوان سکونتگاه اسکان غیررسمی از بالاترین سطح اعتماد، انجام عمل متقابل و انسجام اجتماعی بین ساکنان برخوردار است و در مقابل محلات مبارک‌آباد و قطارچیان به‌ترتیب در رده‌های متوسط و پایین برخوردار قرار می‌گیرند. شاید بتوان یکی از مهمترین عوامل تعیین‌کننده اعتماد در محلات را مدت سکونت به‌حساب آورد. همان‌طور که از نتایج پرسش‌نامه حاصل می‌شود، با افزایش مدت سکونت، اعتماد افراد نسبت به یکدیگر و انسجام آنها افزایش یافته است. البته در محله عباس‌آباد، اعتماد میان مردم در مدت کوتاهی بعد از اقامت ایجاد شده است.

جدول ۳. وزن نسبی زیر معیارهای ارزش‌ها

وزن نسبی	محلث	وزن نسبی	زیر معیار	ابعاد سرمایه اجتماعی
۰,۵۴۰	عباس آباد	۰,۱۹۶	اعتماد اجتماعی	درون‌گروهی همگن
۰,۲۹۷	مبارک‌آباد			
۰,۱۶۳	قطارچیان			
۰,۵۴۰	عباس آباد	۰,۴۹۳	عمل متقابل	
۰,۱۶۳	مبارک‌آباد			
۰,۲۹۷	قطارچیان			
۰,۵۴۰	عباس آباد	۰,۳۱۱	پیوستگی اجتماعی	
۰,۲۹۷	مبارک‌آباد			
۰,۱۶۳	قطارچیان			
۰,۵	عباس آباد	۰,۶۶۷	اعتماد به مسئولین نهادهای محلی	برون‌گروهی غیر همگن ارتباط دهنده
۰,۲۵	مبارک‌آباد			
۰,۲۵	قطارچیان			
۰,۴۹۳	عباس آباد	۰,۳۳۳	اعتماد به سازمان‌های محلی	
۰,۱۹۶	مبارک‌آباد			
۰,۳۱۱	قطارچیان			
۰,۴	عباس آباد	۰,۲۵۰	اعتماد به نهادهای محلی	برون‌گروهی پیوند دهنده
۰,۲	مبارک‌آباد			
۰,۴	قطارچیان			
۰,۳۳۳	عباس آباد	۰,۵	حکمروایی محلی	
۰,۳۳۳	مبارک‌آباد			
۰,۳۳۳	قطارچیان			
۰,۴۹۳	عباس آباد	۰,۲۵۰	اثربخشی اجتماع محلی	
۰,۱۹۶	مبارک‌آباد			
۰,۳۱۱	قطارچیان			

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰

اعتماد به سازمان‌ها و فعالیت‌های داوطلبانه در چارچوب بعد برون‌گروهی غیرهمگن سرمایه اجتماعی قرار می‌گیرد. از دیدگاه پوتنام، ارتباط بین مردم که به‌صورت داوطلبانه در چارچوب سازمان‌های مردمی شکل می‌گیرد مهمترین زمینه برای خلق اعتماد است (Putnam, 1995). در این زمینه، نتایج دال بر آن است که سازمان‌ها و فعالیت‌های داوطلبانه خاصی در سطح محلث فعال نبوده، در نتیجه نمی‌توان تفاوت معنی‌داری را بین محلث مورد مطالعه مورد توجه قرار داد. اعتماد به نهادها و گرایش به سازمان‌های دولتی در زمینه بعد برون‌گروهی پیوند دهنده سرمایه اجتماعی است. در این زمینه، تفاوت معنی‌داری بین محلث وجود ندارد و حدوداً بیش از ۶۰ درصد مصاحبه‌شوندگان در محلث مورد مطالعه، اعتماد مثبتی به فعالیت نهادها و سازمان‌های دولتی

نداشته‌اند. از نظر ارتباط بین مدت سکونت و میزان اعتماد به نهادها و گرایش به سازمان‌های دولتی، در موارد بالای ۲۰ سال سکونت میزان اعتماد و گرایش بالعکس کمتر شده است.

شبکه‌های سرمایه اجتماعی

در خصوص شبکه‌های اجتماعی همسایگی و فامیلی، بالاترین سطح روابط مربوط به ساکنان محله عباس‌آباد و بعد قطارچیان است. در این زمینه محله مبارک‌آباد به‌عنوان محله برخوردار و توسعه‌یافته، واجد کمترین سطح روابط است. در مقابل، از نظر شبکه اجتماعی دوستان، محله مبارک‌آباد نسبت به دو محله دیگر در سطح بالایی قرار می‌گیرد.

همان‌طور که در بخش قبلی ذکر شد، سازمان‌های داوطلبانه خاصی در سطح محلات شکل نگرفته تا به استناد آنها بتوان میزان مشارکت را مورد توجه قرارداد. نکته قابل توجه، وجود فقط یک نوع فعالیت گروهی در محله عباس‌آباد بین همسایگان به‌ویژه زنان همسایه و تا حدودی اقوام به‌منظور ایجاد تعاون در سپرده‌گذاری و دادن وام به همدیگر هست. این نوع مشارکت جمعی و فعالیت داوطلبانه قاعدتاً ناشی از وجود سطح بالای شبکه‌های اجتماعی میان همسایگان نزدیک به هم و اقوام است.

جدول ۴. وزن نسبی زیرمعیارهای شبکه‌ها

ابعاد سرمایه اجتماعی	زیرمعیار	وزن نسبی	محلات	وزن نسبی
درون‌گروهی همگن	شناخت همسایه‌ها	۰,۳۲۷	عباس‌آباد	۰,۵۷۱
			مبارک‌آباد	۰,۱۴۳
			قطارچیان	۰,۲۸۶
	تراکم شبکه‌ها (خانواده، دوستان و همسایه‌ها)	۰,۲۶۰	عباس‌آباد	۰,۵۴۰
			مبارک‌آباد	۰,۱۶۳
			قطارچیان	۰,۲۹۷
تعامل (ارتباط از طریق بازدید، تلفن و ملاقات)	۰,۴۱۳	عباس‌آباد	۰,۵۴۷	
		مبارک‌آباد	۰,۲۶۳	
		قطارچیان	۰,۱۹۰	
برون‌گروهی غیر همگن ارتباط دهنده	شرکت در سازمان‌های خصوصی غیرانتفاعی (به‌صورت غیرفعال)	۰,۲۵۰	عباس‌آباد	۰,۱۶۳
			مبارک‌آباد	۰,۲۹۷
			قطارچیان	۰,۵۴۰
	شرکت در سازمان‌های خصوصی غیرانتفاعی (به‌صورت فعال)	۰,۷۵۰	عباس‌آباد	۰,۴
			مبارک‌آباد	۰,۲
			قطارچیان	۰,۴
برون‌گروهی پیوند دهنده	آگاهی از سازمان‌های پیوند دهنده سرمایه اجتماعی	۰,۳۳۳	عباس‌آباد	۰,۵
			مبارک‌آباد	۰,۲۵
			قطارچیان	۰,۲۵
	مشارکت در سازمان‌های پیوند دهنده سرمایه اجتماعی	۰,۶۶۷	عباس‌آباد	۰,۴
			مبارک‌آباد	۰,۲
			قطارچیان	۰,۴

منبع: نگارندگان

هنجارهای همیاری

بر اساس یافته‌های تحقیق و با توجه به روابط قوی همسایگی و قومی، بالاترین سطح سرمایه اجتماعی ابتدا در سطح محله عباس‌آباد و بعد قطارچیان حاصل شده است. علی‌رغم اینکه این نوع سرمایه اجتماعی ممکن است واجد بعد منفی از نظر محرومیت سایر افراد باشد، اما به خاطر تأثیر آن بر کیفیت زندگی اجتماع محلی به‌ویژه در محلات محروم از اهمیت بالایی برخوردار است. در مقابل، محله مبارک‌آباد از بالاترین سطح علاقه و تمایل به فعالیت‌های مدنی از نظر استفاده از روزنامه‌ها و اخبار، رأی دادن و طرح مشکلات همسایگان برخوردار بوده است.

جدول ۵. وزن نسبی زیر معیارهای هنجارهای همیاری

ابعاد سرمایه اجتماعی	زیر معیار	وزن نسبی	محلات	وزن نسبی
درون‌گروهی همگن	پذیرش و انجام درخواست همسایگان	۰,۵	عباس‌آباد	۰,۵۷۱
			مبارک‌آباد	۰,۱۴۳
			قطارچیان	۰,۲۸۶
حمایت اجتماعی به‌موقع نیاز		۰,۵	عباس‌آباد	۰,۵۴۰
			مبارک‌آباد	۰,۱۶۳
			قطارچیان	۰,۲۹۷
برون‌گروهی غیر همگن ارتباط دهنده	میزان علاقه و تمایل به جنبه مدنی جامعه (روزنامه‌ها، شنیدن اخبار)	۰,۳۳۳	عباس‌آباد	۰,۵
			مبارک‌آباد	۰,۲۵
			قطارچیان	۰,۲۵
فعالیت مدنی (رأی دادن و طرح مشکلات همسایگان)		۰,۶۶۷	عباس‌آباد	۰,۴
			مبارک‌آباد	۰,۲
			قطارچیان	۰,۴
برون‌گروهی پیوند دهنده	علاقه مدنی	۰,۳۳۳	عباس‌آباد	۰,۵
			مبارک‌آباد	۰,۲۵
			قطارچیان	۰,۲۵
فعالیت مدنی		۰,۶۶۷	عباس‌آباد	۰,۴
			مبارک‌آباد	۰,۲
			قطارچیان	۰,۴

منبع: نگارندگان

نتایج کلی سطح سرمایه اجتماعی

با در نظر گرفتن نظرات کارشناسان در خصوص مقایسه زوجی عناصر سرمایه اجتماعی و همچنین ابعاد سرمایه اجتماعی و تشکیل ماتریس این معیارها، وزن نسبی مشخص شده در جداول زیر برای هر کدام از عناصر و ابعاد پژوهش به‌دست آمده و در فرآیند پژوهش استفاده شده است.

جدول ۶. وزن نسبی عناصر سرمایه اجتماعی

عناصر سرمایه اجتماعی	وزن نسبی
ارزش‌ها	۰,۵۴۰
شبکه‌ها	۰,۲۹۷
هنجارهای همیاری	۰,۱۶۳

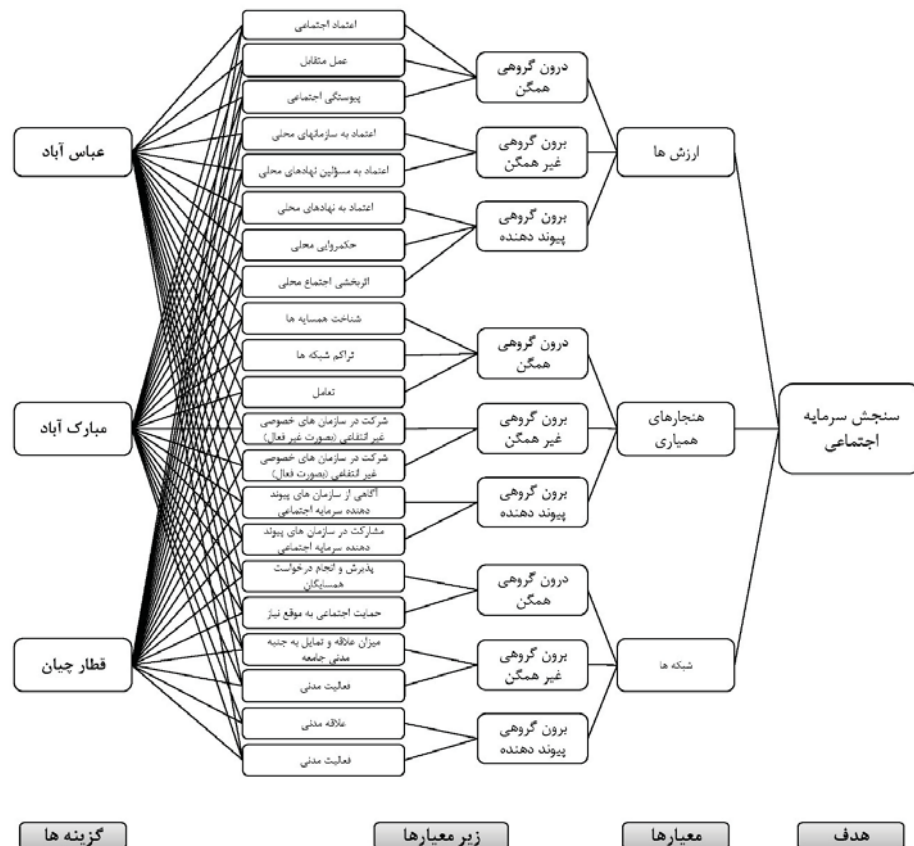
منبع: نگارندگان

جدول ۷. وزن نسبی ابعاد سرمایه اجتماعی

عناصر سرمایه اجتماعی	وزن نسبی
درون‌گروهی همگن	۰,۵۴۷
برون‌گروهی غیر همگن ارتباط دهنده	۰,۲۶۳
برون‌گروهی پیوند دهنده	۰,۱۹۰

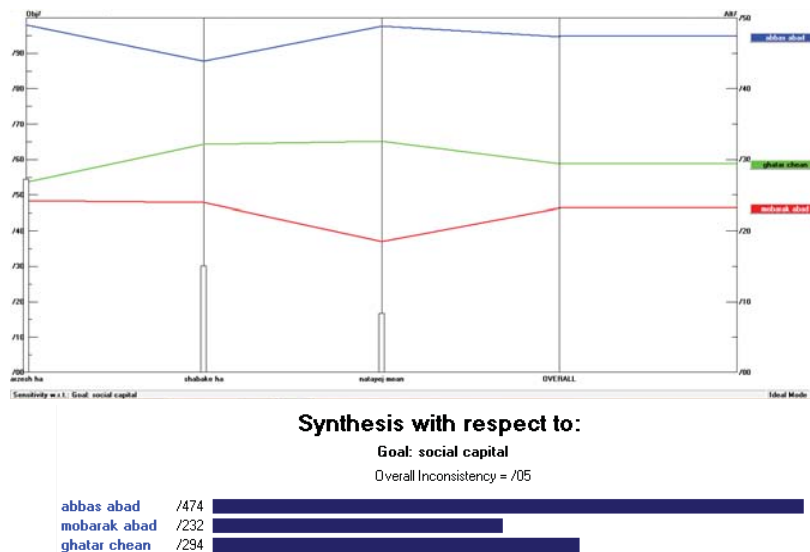
منبع: نگارندگان

با اتکاء به محاسبات انجام شده و با به‌دست آوردن وزن نسبی هر کدام از معیارها و زیرمعیارهای پژوهش، سلسله‌مراتب سنجش سرمایه اجتماعی در محلات مورد بررسی را می‌توان در شکل‌های زیر خلاصه نمود.

شکل ۳. سلسله‌مراتب سنجش سرمایه اجتماعی در محلات مورد بررسی

منبع: نگارندگان

شکل ۴. نتایج حاصل از تحلیل سلسله‌مراتبی به تفکیک عناصر سرمایه اجتماعی
منبع: نگارندگان

از نظر مقایسه‌ای کلی بین محلات مورد مطالعه، بالاترین سطح سرمایه اجتماعی مربوط به محله عباس‌آباد (محله اسکان غیررسمی)، حد متوسط آن مربوط به محله قطارچیان (باقت مرکزی و قدیم شهر) و پایین‌ترین آن مربوط به محله مبارک (محله برنامه‌ریزی شده/برخوردار) است. البته همان‌طور که قبلاً اشاره شد، این سطح‌بندی بیشتر در ارتباط با بعد درون‌گروهی همگن سرمایه اجتماعی است و در خصوص سایر ابعاد، تقریباً می‌توان وضعیت مشابهی را برای محلات مورد مطالعه در نظر گرفت.

مسایل و مشکلات محله‌ای

با توجه به ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی محلات مورد مطالعه، می‌توان تفاوت معنی‌داری را در نوع و میزان مسایل و مشکلات محله‌ای برشمرد. در محله عباس‌آباد، بیشترین نوع مشکلات مطرح‌شده مربوط به نرخ بالای بیکاری و مزاحمت ناشی از پرسه زدن جوانان در کوچه پس‌کوچه‌های محله، فقدان فضای باز و تسهیلات لازم بازی برای کودکان و جوانان و تصویر نامطلوب محله از دید ساکنان محلات دیگر است. در محله قطارچیان علاوه بر مشکل فقدان فضای باز و تسهیلات لازم بازی برای کودکان و جوانان، فرسودگی بافت و حضور افراد معتاد در فضاهای ناامن بافت مخروبه جزء مهمترین مشکلات محله قلمداد شده است. در مقابل نوع مشکلات محله برخوردار مبارک‌آباد کاملاً متفاوت است. ساکنان این محله بیشتر به کیفیت خدمات موجود در محله و نقش ضعیف دستگاه‌های اجرایی به‌ویژه شهرداری در تأمین زیرساخت‌های شهری اشاره کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج حاصله از این پژوهش اولاً سرمایه اجتماعی واجد بعد مکانی است، ثانیاً محلات واجد قلمروی پیچیده و سیال هستند (Kearns and Parkinson, 2001). تفاوت‌های معنی‌داری بین محلات شهری از نظر میزان برخورداری از سرمایه اجتماعی به‌لحاظ موقعیت و ویژگی‌های

اقتصادی-اجتماعی وجود دارد. همچنین بر اساس تجزیه و تحلیل دومتغیره فاکتورهای دخیل در سنجش سطح سرمایه اجتماعی در محلات، سرمایه اجتماعی به واسطه هر دو جنبه ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی کسانی که در محلات زندگی می‌کنند و شرایط مکانی تعیین می‌شود. در تقابل با یافته‌های سایر مطالعات در کشورهای توسعه‌یافته (Humphreys and Dineen, 2007)، محلات فقیر و کمتر توسعه‌یافته از سطح سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بالایی نسبت به سایر محلات برخوردار هستند و حس تعلق به مکان نیز در آنها بیشتر است. البته این موضوع بیشتر ناشی از همگن بودن اجتماع محلی، روابط قومی-ایلی ساکنان، فشردگی و پیاده‌مدار بودن بافت و در نتیجه روابط قوی همسایگی بین آنهاست. در محلات مورد مطالعه بالاترین سطح سرمایه اجتماعی مربوط به بعد درون‌گروهی همگن و کمترین آن مربوط به ابعاد برون‌گروهی غیرهمگن ارتباط‌دهنده و پیونددهنده سرمایه اجتماعی است. سطح پایین دو بعد سرمایه اجتماعی^{۱۰} در محلات مورد مطالعه بیشتر به عدم حضور سازمان‌ها و فعالیت‌های داوطلبانه در سطح محلات و اعتماد ضعیف بین متولیان محلی و ساکنان، به‌ویژه نقش ضعیف شهرداری^{۱۱} در پوشش دادن و رفع نیازهای مردم در سطح محلات مربوط می‌شود.

در حالی که سطح بالای سرمایه اجتماعی نشانه خوبی از کیفیت محله (Lang and Hornburg, 1998) یا ظرفیتی برای ارتقاء و بهبود شرایط آن به حساب می‌آید (Humphreys and Dineen, 2007)، اما نتایج مطالعه حاکی از آن است که سطح بالای سرمایه اجتماعی به کیفیت زیست بهتر محیط محله منجر نشده است. البته این موضوع را باید به فقدان ساختار حکمروایی شهری و همچنین نقش ضعیف ادارات و سازمان‌های موجود شهر نسبت داد که به ظرفیت سرمایه اجتماعی موجود در سطح محلات و تفاوت‌های بین آنها توجهی نکرده‌اند و این ظرفیت هنوز بالفعل نشده تا نقش تأثیرگذار خود را در بهبود شرایط زیست محله داشته باشد.

با توجه به جمع‌بندی نتایج پژوهش، پیشنهادهای زیر می‌تواند جهت بهبود شرایط زیست محلات فقیر و کمتر توسعه‌یافته و ارتقای دو بعد دیگر سرمایه اجتماعی (ارتباط‌دهنده و پیونددهنده) در سطح محلات مورد استفاده متولیان شهر قرار گیرد:

- برنامه‌ریزی توسعه مسکونی در سطح محلات باید بر مبنای ایجاد همجواری و تنوع بیشتر از نظر افزایش فشردگی بافت و کاهش فاصله فضایی به‌منظور تقویت روابط اجتماعی و در نتیجه افزایش سرمایه اجتماعی باشد؛
- بسترسازی شکل‌گیری سازمان‌ها و نهادهای مردمی و فعالیت‌های داوطلبانه در سطح محلات به‌منظور افزایش میزان مشارکت مردم، حس همبستگی و تجانس محله‌ای و ابعاد ارتباط‌دهنده و پیونددهنده سرمایه اجتماعی؛
- ترمیم خلأ موجود در ساختار مدیریتی شهر از نظر بسترسازی ارتباط بیشتر با ساکنان محلات با ایجاد لایه شورایاری‌ها در ساختار مدیریتی شهر و بسترسازی ساختار حکمروایی شهری؛
- ارتقای سطح آموزش و دانش ساکنان منجر به افزایش سطح مشارکت‌پذیری و بهبود شیوه‌های انتقال اطلاعات می‌شود. در این زمینه، فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی با هدف افزایش فرهنگ شهروندی، روحیه آگاهی و مسئولیت‌پذیری و مشارکت عمومی ضروری است؛
- با توجه به نتایج تحقیق لازم است که بر اعتمادسازی بین متولیان محلی و ساکنان از طریق اهتمام در انعکاس مشکلات محله‌ای، پاسخگویی به آنها و تدارک زیرساخت‌های شهری تأکید گردد؛

- ایجاد و فعال کردن فرهنگسراها و کانون‌های فرهنگی در محله عباس‌آباد به‌منظور تبادل اندیشه، اعتمادسازی بین متولیان محلی و ساکنان، ایجاد انگیزه برای حضور جوانان، تزیین جرم نوزایی محله‌ای و در نتیجه از بین بردن تصویر نامطلوب محله از اذهان ساکنان شهر؛
- ایجاد فضاهای شهری در بافت محلات عباس‌آباد و قطارچیان به‌منظور بسترسازی حضور بیشتر مردم، تقویت روابط اجتماعی و فضای گذران اوقات فراغت و بازی برای سنین مختلف؛
- ساماندهی فضایی-کالبدی محله قطارچیان به‌منظور بسترسازی نوزایی محله‌ای و از بین بردن فضاهای ناامن محله‌ای.

پی‌نوشت‌ها

1. Jane Jacobs
  2. Hanifan, L. J. (1916) "The Rural School Community Center", Annals of the American Academy of Political and Social Science (138-130): (67).
  3. John Seeley
  4. Loury
  5. Pierre Bourdieu
  6. James Coleman
  7. Robert Putnam
  8. Trust
  9. Social networks
  10. Fukuyama
  11. Bonding Social capital
  12. Bridging social capital
  13. Linking Social capital
  14. Analytical Hierarchy Process
  15. Bridging and Linking
۱۶. این ضعف را باید در فقدان ساختار مدیریت یکپارچه شهری در کشور جستجو نمود. البته در این زمینه وجود خلأ ساختار حکمروایی شهری به‌ویژه لایه شورایارها در سطح محلات مورد مطالعه قابل توجه است.

فهرست منابع

- بابایی اقدم، فریدون؛ آزادی مبارکی، محمد و مددی، عقیل (۱۳۹۰) «مدل‌سازی محلات مناسب شهر اردبیل به روش AHP در محیط GIS»، *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، سال ۲۲، شماره ۴، ۱۷۹-۱۹۶.
- تاج‌بخش، کیان (۱۳۸۴) *سرمایه اجتماعی؛ اعتماد، دموکراسی و توسعه*، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، نشر شیرازه، تهران.
- تقوایی، مسعود و صفرآبادی، اعظم (۱۳۹۱) «مطالعه تطبیقی سرمایه اجتماعی در بافت‌های شهری با استفاده از مدل AHP: مطالعه موردی: شهر کرمانشاه»، *نشریه مطالعات شهری*، شماره ۲، سال دوم، ۱-۳۴.
- ریاحی، محمد اسماعیل (زمستان ۱۳۹۰) «چگونگی اثرگذاری سرمایه اجتماعی بر سلامت جسمی و روانی شهروندان»، *مجله سیاسی-اقتصادی*، شماره ۲۸۶، ۱۹۸-۲۱۵.
- عارفی، مهیار (۱۳۸۰) «به‌سوی رویکرد دارایی- مبنا برای توسعه اجتماع محلی»، ترجمه نوین تولایی، *هنرهای زیبا*، شماره ۱۰، ۲۲-۳۳.
- علایی طالقانی، محمود و رحیم‌زاده، زهرا (زمستان ۱۳۹۰)، «شبیه‌سازی احتمال وقوع لغزش در حوضه آبخیز جوان‌رود با مدل تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) با تأکید بر ویژگی‌های مورفولوژی»، *جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، شماره پیاپی ۴۴، شماره ۴، ۵۳-۷۲.

- فاضل‌نیا، غریب؛ کیانی، اکبر و رستگار، موسی (تابستان ۱۳۸۹)، «مکان‌یابی فضاهای ورزشی شهر زنجان با استفاده از مدل تحلیل سلسله‌مراتبی و سیستم اطلاعات جغرافیایی»، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، شماره اول، ۲۰-۱.
- قاسمی، محسن و دیگران (۱۳۸۹) «رابطه سرمایه اجتماعی با توسعه اقتصادی»، فصلنامه رفاه اجتماعی، شماره ۳۶، دوره ۱۰، ۲۷-۶۰.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰) نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان کردستان.
- محمودزاده، حسن (۱۳۸۹) کاربرد نرم‌افزار Arc GIS در برنامه‌ریزی شهری، انتشارات علمیران، تبریز.
- موسوی، میرنجف و دیگران (۱۳۹۱) «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در نوسازی و بهسازی بافت‌های فرسوده»، مطالعه موردی شهر سردشت، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، شماره ۱۰۵، ۱۲۲-۱۰۵.
- مهندسین مشاور تدبیر شهر (۱۳۸۴) طرح تفصیلی شهر سنندج، سازمان مسکن و شهرسازی استان کردستان.
- Coleman J.S. (1988a) "Social capital in the creation of human capital," *Am. J. Sociol*, 94: 95.121.
- Farr, J. (2004) "Social capital a conceptual history," *Political theory*, 32(1): 6-33.
- Fukuyama, F (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Free Press, New York.
- Fukuyama, F. (2001) "Social capital, civil society and development," *Third world quarterly*, 22(1), 7-20.
- Gargiulo, M. and Benassi, M. (1997) *The dark side of social capital*, Lazarsfeld Center at Columbia University.
- Humphereys, E. and Dineen, D. (2007) *Evaluation of Social capital in limerick and environs*, health services executive Mid-West area and Limerick city development board.
- Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage, New York.
- Kearns, A. and Parkinson, M. (2001) "The significance of neighbourhood," *Urban studies*, 38(12): 2103-2110.
- Lang, R. E. and Hornburg, S. P. (1998) "What is social capital and why is it important to public policy?" *Housing Policy Debate*, 9(1): 1-16.
- Lin, N. (2002) *Social capital: A theory of social structure and action*, Cambridge University Press.
- Loury, G. C. (1977) "A Dynamic Theory of Radical Income Differences" in *Women, minorities, and employment discrimination*, eds. A. M. L. Phyllis Ann Wallace, Annette A. LaMond, Massachusetts, Toronto, Lexington Books.
- Portes, A. and Landolt, P. (1996) "The Downside of Social Capital," *The American Prospect*, 7(26): 18-21.
- Putnam, R. D. (1995) "Bowling alone: America's declining social capital," *Journal of democracy*, 6(1): 65-78.
- Putnam, R. D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, New York.
- Putnam, R. D. and Leonardi, R. (1993) *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton university press.
- Rutten, R. H., Westlund, et al. (2010) "The Spatial Dimension of Social Capital," *European Planning Studies*, 871-863: (6)18.
- Seeley, John R, Sim, Alexander and Loosley, Elizabeth (1956) *Crestwood Heights: A Study of the Culture of Suburban Life*, Basic Books, New York.
- Woolcock, M. and Sweetser, A. (2002) "Bright ideas: social capital—the bonds that connect," *ADB Review*, 34(2): 26-27.